



e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of
Social, Humanities And
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 52
Year: 2022 MAY
Pp: 700-708

Arrival
08 April 2022
Published
30 May 2022

Article ID
62327
Article Serial Number
8

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.62327>

How to Cite This Article
Bamyacı, M.E. (2022).
"Üretim Ve Pazarlama
Kapsamında, Anadolu'nun
Lojistik Altyapısı Ve Ticarete
Konu Olan Başlıca Sanayi
Ürünleri (VIII-X. Yüzyıllar)",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(52):700-708



International Journal Of Social, Humanities
And Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Üretim Ve Pazarlama Kapsamında, Anadolu'nun Lojistik Altyapısı Ve Ticarete Konu Olan Başlıca Sanayi Ürünleri (VIII-X. Yüzyıllar)

Logistics Infrastructure Of Anatolia And Main Industrial Products That Are Subject To Trade
Within The Scope Of Production And Marketing (VIII-X Centuries)

Mehmet Ertan BAMYACI

Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye

ÖZET

Anadolu coğrafyası lojistik bakımdan oldukça büyük bir potansiyele sahiptir. Çünkü Anadolu coğrafyası, Afrika'nın kuzeyinde, Avrupa'nın doğusunda ve Asya'nın batısında yer alan konumu ile oldukça stratejik bir noktadadır. Erken Ortaçağ'da Anadolu çoğunlukla Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetindedir. Bu sebeple Anadolu'nun lojistik altyapısını ve ticarete konu olan başlıca sanayi ürünlerini Bizans İmparatorluğu'nun penceresinden değerlendirmek gerekir. Başka bir ifadeyle Erken Ortaçağ Anadolu'su Bizans'tan ayrı düşünülemez.

Anadolu'da lojistik faaliyetler ve ticaret oldukça hareketlidir. Ancak Anadolu'daki hiçbir kent ticari bakımdan Konstantinopolis'ten ileri bir seviyede değildir. Dünya'nın her yerinden insanlar ticaret yapmak için buraya gelmektedir. Ticari ürünler kapsamında Anadolu'da en çok tarımsal ürünler üretilmektedir. Kırsalda tarım sektörü yaygındır ve kentlerin gıda ihtiyacının çoğu kırsal kesimde üretilen tarım ürünlerinden karşılanmaktadır. Anadolu'da sanayi ürünlerinin çoğu tarım ve hayvancılık sektöründen temin edilen hammadde ile üretilmektedir. Keten ve kenevir gibi endüstriyel bitkiler Anadolu'da mevcuttur. Bununla birlikte ipek, Anadolu ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Bunların dışında metal sanayi, el sanatları ve silah sanayi de Anadolu ticaretine konu olan önemli ürün başlıklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Lojistik, Bizans, üretim, ticaret, sanayi

ABSTRACT

Anatolian geography is home to a great potential in terms of logistics because Anatolian geography is at a very strategic point with its location in the north of Africa, east of Europe, and west of Asia. In the Early Middle Ages, Anatolia was mostly under the rule of the Byzantine Empire. Therefore, it is necessary to evaluate the logistics infrastructure of Anatolia and the main industrial products that are subject to trade from the perspective of the Byzantine Empire. In other words, Early Medieval Anatolia cannot be considered separately from Byzantium.

Logistics activities and trade in Anatolia are quite active. However, no city in Anatolia is commercially more advanced than Constantinople. People from all over the world come here for trade. As commercial products, mostly agricultural products are produced in Anatolia. The agricultural sector is widespread in rural areas and most of the food needs of cities are met from agricultural products produced in rural areas. Most of the industrial products in Anatolia are produced with raw materials obtained from the agriculture and livestock sector. Industrial plants such as flax and hemp are available in Anatolia. However, silk has an important place in Anatolian trade. Apart from these, metal industry, handicrafts and weapon industry are also important product titles that are subject to Anatolian trade.

Keywords: Anatolia, Logistics, Byzantium, Production, Trade, Industry

1. GİRİŞ

Erken Ortaçağ'da Anadolu büyük ölçüde Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetindedir. Anadolu diye ifade ettiğimiz coğrafya; kuzeyinde Karadeniz, batısında Marmara Denizi ve Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz'in yer almış olduğu, lojistik faaliyetler için uygun ve ayrıca da stratejik öneme sahip geniş bir alanı ifade etmektedir. Bizans başkenti Konstantinopolis'in uzunca bir süre ayakta kalmasında ve onu doğu yönünden gelen tehditlere karşı muhafaza etmesinde bu coğrafyanın önemli bir rol aldığı açıktır. Ayrıca İmparatorluk başkentinin beslenmesi için gerekli olan tahılın da temini büyük oranda bu coğrafyadan sağlanmaktadır. Bunlarla birlikte hem sanayi ürünlerinin üretimi ve pazarlanması hem de sahip olduğu coğrafyanın konumu sayesinde Anadolu'nun, transit ticaret için de oldukça değerli bir yeri vardır.

Anadolu'nun bütün bu özellikleri, Bizans imparatorluğunun ve başkenti Konstantinopolis'in kaderinde önemli bir rol aldığı açıktır. Biz de bu çerçevede Bizans Anadolu'sunun lojistik alt yapısını inceleyerek başta Anadolu'da olmak üzere imparatorluğun ticaretine konu olan başlıca sanayi ürünlerini aktarmaya çalışacağız.

2. LOJİSTİK ALTYAPISI VE GENEL TİCARİ ÜRÜNLERİ

Lojistik kavramı, değişen zamanla birlikte anlam bakımından zenginleşse de tarihin her döneminde var olmuştur. Başlangıçta askeri alanda kullanılan bu kavram sonraki dönemlerde işletmecilikte de kullanılmaya başlanmıştır. Bizim kullandığımız anlamda lojistik; nakliye, sevkiyat, depolama, coğrafi olarak taşıma ikmal gibi anlamlar taşımaktadır. Tarım toplulukları açısından lojistik faaliyetlerin yoğunluğu daha çok tarıma bağlı ticaretle ilgilidir.

Bunun yanında ticarete konu olan dönemin sanayi ürünleri de lojistik faaliyetlerin konusunu oluşturur (Tekin, 2013: 12; Keskin, 2018: 5).

Lojistik faaliyetlerin sürdürülmesinde en önemli faktörlerden biri hiç şüphesiz coğrafya faktörüdür. Bu noktada Anadolu coğrafyası, dünyanın kadim kıtaları, Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki iletişimi sağlayan en önemli geçit olma özelliğine sahiptir. Bu da lojistik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde bu coğrafyaya avantaj sağlamaktadır. Anadolu'nun bu yapısı, kavimlerin bu üç kıtadan diğerine geçmek için göç yolu olarak kullandıkları köprü konumunda olmasını sağlamıştır. Böylece bir köprü rolü üstlenen Anadolu, kavimlerin göç edip geçtiği bir yol olmaktan öte, toplumların yerleştiği ve medeniyetlerin olduğu bir coğrafya olma özelliğini de kazanmıştır (Çoban, 2013: s.28).

Orta kuşak veya orta iklim kuşağında yer alan Anadolu, karaların ortasındaki konumu ve üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada şeklinde olması nedeniyle tarih boyunca lojistik, stratejik ve ekonomik bir değere sahip olmuştur. Anadolu'nun kendine özgü coğrafi özellikleri, tarih boyunca çok önemli bir yer olmasını sağlamıştır. Bölge, son derece elverişli coğrafi konumu nedeniyle tarihin en eski dönemlerinden beri insan topluluklarını kendine çeken bir yerleşim alanı olmuş, tarım ve ticarete dayalı büyük medeniyetlerin ve güçlü siyasi örgütlenmelerin kurulmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının oluşturduğu büyük kara topluluğunun kabaca ortasında yer alan bu coğrafya, medeniyetleri ve ekonomik yapıları açısından birbirinden farklı ancak ekonomik olarak birbirini tamamlayan iki büyük nüfus ve ekonomik alanı birbirine bağlamıştır. Coğrafyanın bu özelliği, tarihsel süreçte çok önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapmasının da yolunu açmıştır (Bakırcı, 2014: 71; Bamyacı, 2017: 269).

Anadolu ticaret tarihinin başlangıç sahalarından biridir. Yani günümüze varıncaya kadar gelişen süreçte ticaret ve Anadolu kavramları bu noktada birbiriyle ilişkili kavramlardır. Anadolu'nun başlangıçtan günümüze ticaretin gelişmesinde katkısı çok büyük olmuştur. Aynı şekilde ticaret tarihinde önemli bir yeri olan Anadolu'ya, uzunca bir süre hükmeden Bizans'ta, ticaretin gelişmesinde önemli aktörlerden birisi olmuştur. Tanım olarak ticaret: Kar amacı güderek belirli bir değerde mal ve hizmet alıp satma süreci olarak tanımlanabilir. Ticaretin üç ana ayağı vardır. Bu ayaklar; Üreticiler, tüketiciler ve aracılarıdır. Çoğunlukla üretici ve tüketiciyi bir araya getiren araçlar bu görev karşılığında belirli bir gelir elde etmekte ve bu da maliyete yansıdığı için fiyatları otomatik olarak yükseltmektedir. Ancak Bizans, ticaret politikası olarak aracıları ticaretten uzak tutmaya çalışmıştır ve bu politikada büyük başarılar da elde etmiştir. Aracıların ticaretten arındırılması da devletin fiyat kontrolü konusunda elini güçlendirmiştir. Tüketicilerin ihtiyaç yelpazesi çok geniş olması sebebiyle üreticilerle doğrudan bağlantıya geçmek ve ihtiyaçlarını doğrudan sağlamak çok zordur. Bu sorun, ticari ürünlerin tüketiciye ulaşması için bir dağıtım ve pazar sistemini ise zorunlu kılmıştır.

Bu dönemde Anadolu ticaretine konu olan ürünleri iki kategoride değerlendirmek doğru olacaktır. Bunlardan ilki; Yaşamın devamı için gerekli olan temel tüketim ürünleridir (kumaş, kereste, tahıl, vb.). Diğer kategorideki ticari ürünler ise yaşam kalitesinin ve refahın artırılması amacıyla talep edilen ve karşılanamaması durumunda doğrudan hayati bir risk oluşturmayan lüks ürünlerdir (ipek, baharatlar, değerli taşlar vb.). Temel tüketim ürünleri zaman ve bölgelerin koşullarına göre insan olma paydasında küçük değişiklikler gösterse de lüks tüketim ürünlerinin her çağda hızla değişip çeşitlendiğini söyleyebiliriz.

Ticaretin gelişmesinde önemli bir faktör; Ekonomik kaynakların, özellikle beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan tarımsal imkânların yetersizliğidir ve ihtiyaçların karşılanamamasıdır. Ticaret, özellikle gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçları dahi karşılayamayan ve dış kaynak kullanma yoluna giden yerlerde ilk ekonomik faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralar içe dönük ve kendi kendine yeten ekonomik yapıların aksine her türlü ihtiyacını ticaret yoluyla karşılamak zorunda kalan yerlerdir. İhtiyaçların ticaret yoluyla temini, karşılığında bir bedel ödenmesini gerektirir. Fiyata tabi bu ürünler; zanaat ürünü, tarım ürünü veya ihtiyaçtan fazla üretilen ve talep edilen bir hammadde olabilir. Bunların yeterli olmaması durumunda bölgelerarası veya uluslararası ticarete yer almak zorunlu hale gelmektedir. Böylece ticaret, ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olurken aynı zamanda sermaye birikimini de sağlar (Bal, 2015: 88-89). Bu bağlamda Bizans'ın ticarete karşı sıcak bir tavrı olduğunu söyleyebiliriz.

Bizans, ticareti teşvik ederek, ticareti hem ihtiyaçları karşılamak hem de önemli bir gelir kaynağı elde etmek için bir silah olarak kullanmıştır. Ticaretin kâr kısmının toplumun ihtiyaçlarının önüne geçmesini önlemek için Bizans'ta ticaret ve devlet aynı mekanizmanın parçasıdır. Öte taraftan bu durum halkı, her şeyi ve herkesi finansal ihtiyaçlara karşı köleleştiren hazine anlayışından kurtaramamıştır (Ostrogorsky, 1995: 30).

Bizans gelişme döneminde; Anadolu'nun yanı sıra Balkanlar, Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerine yayılmıştır ancak İslami fetihler nedeniyle güney eyaletleri bir süreliğine kaybedilmek zorunda kalmıştır. Anadolu ise bu kayıpların ardından önemini bir kat daha artırmıştır. Batıda olduğu gibi sanayiye kölelere ait iş gücüne

bırakmayan devlet, üretimi atölyelerde ve kendi kontrolü altında gerçekleştirmiştir. İmparatorluğun ürettiği başlıca ürünler arasında altın ve gümüş dokumalı kumaşlar, zarif ve renkli ipekler öne çıkmaktadır. Ayrıca imparatorluğun her yerinde taş ocakları ve madenler işletilmekte ve çeşitli yerlerden silahlar, sanat eserleri, göz alıcı objeler, kitaplar, fildişi oymalar, çiniler, tablolar ve mozaikler alınıp satılmaktadır. Bizans Anadolu'su; Asya ve Avrupa için bir transit ticaret merkezidir. İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis zamanla daha da büyümüştür ve ihtiyacı olan yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını çeşitli yerlerden karşılamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda yoğun olarak; Güney Rusya ve Karadeniz kıyılarından; buğday, balık, bal, kürk, kehribar ve köle, Akdeniz'in batı kesimlerinden; yün, keten, kenevir ve maden, Asya'dan; Çok zarif yünlüler, ipekler, müslinler, baharatlar ve takılar ithal etmektedir. Konstantinopolis, tüm çarşıları ve atölyeleri ile büyük bir antrepodur (Trak, 1973: 131-132).

Ekonominin ana kalemlerinden biri olan ticarete, devlet %10 ticaret vergisi almıştır. İmparatorluğun başlıca ticari ürünleri ise tahıl ve ipektir. VII. yüzyıldaki İslam fetihleri ve fetihler ardından Mısır gibi değerli bir coğrafyanın kaybedilmesi, imparatorluğun tahıl talebini karşılamasını zorlaştırmıştır. Ayrıca IX. ve X. Yüzyıllarda nüfusun yeniden artması da tahıl talebini artırmıştır (McCormick, 2012: 92). Bu süreçte Anadolu'dan temin edilen tahıl, Bizans'a büyük bir yaşam desteği sağlamıştır. İmparatorluğun varlığı ve devamı için üretim yapan (mevzu atlas kumaş üretimi bile olsa) ve kamu işletmesi sayılan saray loncaları, devletin üretiminde önemli rol oynamıştır. Kullanılan emek ve sermaye açısından bu üretim yerleri tamamen devlete aittir. Öte yandan devlet, sermayesi ve işgücünün hür zanaatkârlara ait olduğu üretim alanlarında başat bir aktördür. Sözde özgür üretim alanlarında (şehir loncaları) müdahale araçlarına sahip olan devlet; üretim miktarından üretim zamanına, zanaatkârların mesleki görevlerinden üretilen malların pazarlanmasına kadar sürece dâhil olmak adına geniş yetkilere sahiptir. Devlete göre ithalat ve ihracat hem tüketiciyi hem de hazineyi doğrudan ilgilendirdiği için denetimsiz bırakılmamalıdır ve bu faaliyet bir devlet işidir. Ayrıca devlet, piyasaya doğrudan müdahale ederek hammadde arzının sağlanması noktasında da bir satın alma merkezidir. Bu kapsamda tekeli bir vazifede olan devlet, büyük miktarlarda buğday satın alıp depolarda stoklamış, bir kısmını fırıncılar loncasına satmış, bir kısmı ile ordunun ihtiyacını karşılamış, bir kısmını da olası bir kıtlık için ambarlarda bekletmiştir. Kasapların Anadolu'da Nicomedia (İzmit) veya Sangarios (Sakarya) dışına çıkıp başkent Konstantinopolis'e getirilmek üzere domuz veya koyun alıp gizlice başkente geri getirip müşterilerine satmaları devlet tarafından yasaklanmıştır. Tüccarların ticaret hareketlerini deftere kaydetmeleri gerekmiştir. Balıkçılar ise gece yakaladıkları balık miktarını dahi valiliğe bildirmek zorunda kalmıştır. Ekmeğin ağırlığı, şarabın ölçüsü ve genel fiyatları da eyalet valisi (eparkhos) tarafından belirlenmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında imparatorluğun en büyük gıda tacirinin devlet olduğu anlaşılmaktadır (Yerasimos, 1986: 36-38).

Bizans tarihinin başlangıcında, Doğu'dan, çoğunlukla Hindistan, İran ve Çin'den nadir bulunan lüks mallar ithal edilmiştir. İmparatorlukta başından beri lüks mallar bir devlet tekeli olarak kabul edilmiştir. Pahalı malları üreten atölyeler (özellikle ipek ve metal üreten önemli atölyeler) Konstantinopolis'teki Büyük Saray çevresinde bulunmaktadır. Onlardan sorumlu imparatorluk loncaları diğer loncalardan önce gelmektedir. Bu loncaların üyelerinden de gerektiğinde başkentin surlarının belirli bir bölümünü savunmaları beklenmektedir ve bunlar geçit törenlerine katılmaya hak kazanmaktadır. İmparatorların bir lonca ziyareti sırasında kullandıkları tribünleri mor ipek kumaşlar, gümüş ve yaldızlı süslemelerle süsleme ayrıcalığına sahiptirler. Erguvan Rengi Boyacılar loncası imparatorluk loncalarının en eskisidir. İmparatorluk ailesi için gerekli olmayan eşyalar, imparator tarafından hazineye gelir için kamu yararına satılmaktadır. Başkent tarihinin farklı dönemlerinde erzak, nüfusla oldukça uyumlu bir düzeyde tutulmuştur. İmparatorluk güçlü ve hükümet etkili olduğu sürece sistem iyi şekilde işlemiştir. Devletin ekonomi üzerindeki denetimi gevşeyince ise özel girişimler ön plana çıkmıştır ve imparatorluğun toprakları daralıp kaynakları azaldıkça ekonomi gerilemeye başlamıştır. Anadolu'da ve imparatorluğun diğer yerlerinde ticarete konu olan ürünlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların en önemlileri arasında şarap, zeytinyağı, tuz, balık, et, sebzeler, kereste, seramik, balmumu, ahşap ve keten bulunmaktadır. Parfüm ve baharat gibi lüks ürünlerin yanı sıra yoğun bir köle ticareti de vardır (Esmek, e.t: 2017). Anadolu'da üretilen ve ticarete konu olan başlıca ürünleri için ise; tahıl, peynir, et, yün, kereste, bez, kumaş ve madenler olduğunu söyleyebiliriz (Bamyacı, 2013: 47).

Batı Avrupa'nın çoğundan farklı olarak VIII. ve X. Yüzyıllardaki imparatorlukta ikincil üretim ağırlıklı olarak kentseldir. Bununla birlikte Köylerde zanaatkârlar, demirci ve çömlekçi gibi meslek erbabları mevcuttur. Köylüler kendi evlerini inşa etme becerisine sahiplerdir ve eşleri de ip eğirmede ve dokuma konusunda ustalaşmışlardır. Anadolu'da hem kentlerde hem de kırsalda üretim mevcuttur. VIII. yüzyılda kentlerin zayıflaması ile birlikte genel olarak üretim düşse de üretimin sürekliliği devam etmiştir (Laiou-Morrisson, 2007: 70-73).

Anadolu'nun hem şehirlerinde hem de köylerinde üretim yapılırken, şehirlerdeki üretim daha sistemlidir. Ayrıca üretim kontrol altında tutulabilmektedir. Anadolu'da köylerde yapılan üretim genellikle üreticinin ihtiyacını karşılamaya yöneliktir ve fazlası satılarak belli bir gelir elde edilebilmektedir. Genel olarak Bizans köylülüğünün çoğu zaten tarımsaldır ve ürettiği tahılın çoğunu alan devlettir. Devlet, çiftçinin ürettiği tahılı alıp fırıncı loncalarına satmakta, ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamakta, bir kısmını da olası kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere

depolamaktadır. Başkent Konstantinopolis'te büyük bir üretim olmasına rağmen, şehir hem aşırı nüfusu hem de tüketim alışkanlıkları açısından bir tüketim şehri havasındadır ve imparatorlar her zaman bu büyük şehrin beslenmesinden kendilerini sorumlu hissetmektedir. Şehirdeki zenginler, özellikle de saray, lüks ürünlere aşırı düşkündür. Bu lüks ürünlerin başında ise ipek gelmektedir (Bamyacı, 2017: 213).

3. SANAYİ ÜRÜNLERİ

3.1. Tekstil Sanayi

Ortaçağ Anadolu'sunda en önemli sanayi kolu tekstil sanayisidir ve hem hayvancılık hem de tarım sektörleri bu sanayi kolunun hammaddesini temin etmektedir. İmparatorlukta yapılan ithalatın ise önemli bir kısmı Ortadoğu'dan sağlanmaktadır. Musul'dan gelen müslin, Şam'dan gelen demask gibi kullanılan birçok kumaşın adının ithal edilen bölgeden alınması da bu durumu açıklamaktadır. Kürk ticaretinin başlıca merkezi X yüzyılda Novgorod, Kiev ve Kazan'dır. Kiev, Volga ve Don nehirlerine inen ticaret yollarıyla imparatorluk samur ve kunduz kürkleri satın almaktadır (Epstein, 2014: 109). Göçebeler dokuma için deri ve yün, köylüler ise pamuk ve keten sağlamaktadır (Lewis, 2005: 212-213). Yünlü kumaş ve keten dokuma sanayinin önde gelen dallarıdır ve çoğu evde çalışan kadınlar tarafından üretilmektedir. Dokumacılar bazen dokudukları ketenden elbiseler dikseler de terziler genellikle bu amaçla satın aldıkları malzemelerden elbise dikmektedir. Halı ise Anadolu ve Yunanistan'da yoğun olarak dokunmaktadır (Runciman, 1987: 143; Rice, b.t., 126).

Tekstil işi her aşamada insan gücü ve el becerisi gerektirmektedir. Koyunun kırılmasından kumaşın boyanmasına kadar bu iş büyük bir çaba istemektedir. Dönemin enerji kaynağı “yeşil” dir. Güneş hemen hemen tüm enerji ihtiyaçlarını karşılamakta, insan ve hayvanların kas gücü için besin, yakma için odun ve hatta değirmenler için rüzgâr sağlamaktadır (Epstein, 2014: 222).

Anadolu dışında Trakya, Makedonya ve Selanik'te kenevir ve keten gibi endüstriyel tekstil bitkilerinin yetiştirildiği belgelenmiştir. Kırmızı boya; Kırmızı ve meşe ağacı parazitlerinden elde edilmiştir. Pahalı dikenli salyangoz morunu taklit etmek için çivit ile karıştırılarak bir kökboyası elde edilmiştir. Sarı rengin kaynağı ise suma'dır. Deriyi boyamak ve tabaklamak için çeşitli ağaç kabuğu, meşe palamudu ve dallar kullanılmıştır. İpekböceğinin beslendiği dut ağacı birçok bölgede yetişmiş ve zaman içinde yetiştirilmeye devam edilmiştir. X yüzyılda başkent Konstantinopolis'te uzun süredir kurulduğu anlaşılan ipek endüstrisinin varlığına dair işaret vardır. İpek kozalarının ipek ipliğine dönüştürülmesi, üretim alanlarında emek yoğun ve karlı bir faaliyet olmuştur. Ancak X. yüzyılda Konstantinopolis'te ham ipek satan Suriyeli tüccarların varlığı da imparatorlukta hammadde eksikliğine işaret etmektedir. Geç Roma geleneği olan mor ipek gibi lüks tekstil ürünleri, imparatorların kullanımı için devlet atölyelerinde üretilmektedir. Bu atölyelerde üst düzey yetkililere ve yabancı hükümdarlara verilecek siyasi ürünler de üretilmiştir. İlk dönemlerinin çoğunda, bu atölyeler aktiftir ve ordu için tekstil de üretilmiştir. VII. Yüzyıldaki kriz bu atölyeleri de vurmuştur ama özel sektör ordunun bu talebini karşılamak üzere örgütlenmiştir (Laiou-Morrisson, 2007: 66,74).

İpek: Dönemin en ünlü ürünlerinin başında ‘ipek’ gelmektedir. İmparatorlukta bu ürünün üretimi VI. yüzyılda başlamıştır (Levtchenko, 2007: 148). İmparatorlukta Geç Roma geleneği olan mor ipek gibi değerli dokumalar, imparatorlar için devlet atölyelerinde üretilmiştir. Bu atölyelerde üst düzey yetkililere ve yabancı hükümdarlara verilecek siyasi ürünler de üretilmiştir. İlk dönemlerinin çoğunda, bu atölyeler aktiftir ve ordu için tekstil de üretilmektedir (Laiou-Morrisson, 2007: 66,74). İpek üretimi için ilk zamanlarında Hazar Denizi ve Anadolu'da Karadeniz'in güney kıyılarında ipek böceği yetiştirilmiştir (Rice, b.t., 123-124; Runciman, 1987: 135).

İpek üretiminin her aşaması, kalifiye işçi grupları tarafından sıkı kontrollere tabidir. İpekliler geleneksel olarak dünyevi ve imparatorluğa ait meseleleri sergilemek için kullanılmaktadır. VII. ve VIII. Yüzyıllarda imparatorlukta ipek üretimi oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu noktada, 824 yılında Batı İmparatoru Dindar Louis'e gönderilen elçi heyetinde diplomatik hediyelerin yanı sıra on farklı renkte ipek eşyalar da bulunmaktadır. Ayrıca Roma piskoposları, 857-58'de Roma'ya Hazarlı tasvir ressamı Lazaros tarafından getirilen Bizans ipliklerini listelerine almışlardır (Herrin, 2016: 90).

Anadolu'da ve imparatorluk genelinde sadece imparatorların mor ipek kumaş giyme hakkı vardır ve bu ürünün ihracatı yasaklanmıştır. İpek dokumacılığı faaliyetleri ise birçok mesleği içermektedir ve bu sektörde ücretler kesin olarak belirlenmiştir. X. yüzyıla gelindiğinde, ham ipek imparatorluk sınırları içinden değil, aynı zamanda erken Bizans döneminde olduğu gibi Suriye'den de gelmektedir. İmparator VI. Leon (886-912) şehrin valisi aracılığıyla Eparkhos olarak bilinen bir yasama kitabı yayınlamış ve bu kitapta lüks denilen mesleklerin bir kısmını düzenlemiş ve ipek endüstrisi de bunlardan biri olarak yerini almıştır (Cheynet, 2008: 68-69).

Tekstil sektörü hakkında önemli bilgiler veren bu kitaba göre; X. yüzyılda ipekli giysi üretiminde ağırlıklı olarak iki lonca faaliyet göstermektedir. Öncelikle; *Metaxopratai*, bir kartel gibi, ham ipek veya koza satın almaktadır ve onları

katartarioi'ye satmaktadır. *Katartarioi* onu ipliğe çevirmekte ve ardından ipek ipliği *metaxarioi*'ye satmaktadır. Bu lonca ticarete çok önemli bir rol oynamıştır çünkü ipek burada dokunmakta, boyanmakta ve makaslanmaktadır. Bunlar üretim sürecinin en önemli ve maliyetli kısmını oluşturmaktadır. Konstantinopolis aristokrasisinin üyeleri, sürecin bu aşamasında yatırım yapma hakkına sahiptir, fakat katımları hiçbir durumda tekelleştirilmemektedir. Gilbert Dogran, *metaxarioi* loncasının endüstriye hâkim olabileceğini de savunmuştur. Ancak X. Yüzyılda ipek sanayisinin kontrol altında olduğu bir ortamda ipek tüccarları dışında hammadde alınıp satılmadığı bilinmektedir (Dagron, 2002: 439-440).

İpek kumaşa olan talep, farklı kaliteli ipeklerin mevcudiyeti nedeniyle spektrum boyunca ilerlemiştir. En kaliteli ipekler, genellikle yumuşakça dikenli salyangozdan elde edilen çok pahalı porfra ile mora boyanmıştır. Bu ürünün ticareti sarayın ihtiyacından dolayı kısıtlanmıştır. X. yüzyılda başlıca imparatorluk atölyelerinde yüksek kaliteli ipeğin üretildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu, imparatorluk sarayının tüm ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Ayrıca Eparkhos'ta özel atölyelerde ipeğin üretildiği de açıkça görülmektedir. Ancak üretimi ve satışı sıkı denetime tabidir. (Laiou-Morrisson, 2007: 78-79).

3.2. Metal Sanayi ve El Sanatları

İpek endüstrisinin dışında en önemli (ünlü) endüstri metal endüstrisidir. Aslında ipekten daha lüks ürünlerin üretildiği bu sektörün en değerli varlığı altın ve gümüşdür. Ayrıca yarı değerli taşlarla yapılan takılar ve fildişi oymacılığı da sektörün öne çıkan değerleridir. Madenlerin işlenmesinde çok emek harcandığından bu durum fiyatlara da yansımış ve fiyatları artırmıştır. Ayrıca sektörün ihtiyacı olan altın, fildişi gibi malzemelerin Doğu Afrika'dan gelmesi de fiyatları artırmıştır (Runciman, 1987: 151).

Erken Bizans'ta zengin altın deposu doğuda Ermeni bölgesi sınırındadır. Bu nedenle Bizans devleti ile Sasani Devleti arasında V. Yüzyıldan VII. Yüzyıl boyunca süren ekonomik çatışmaların nedenlerinden biri de bu değerli bölge olmuştur. IV. yüzyılın yazılı kaynaklarında Trakya'da ve Makedonya, Moesia ve Balkan yarımadasında bazı yerlerde altın arama işlerinden bahsedilmektedir. Tüm bu bilgiler, imparatorluğun çekirdek topraklarındaki madencilik faaliyetlerinin önemli olduğunun bir kanıtıdır. İmparatorlukta altın ve gümüş madenlerinin yanı sıra bazı madenlerin de çıkarıldığı kanıtlanmıştır. Kapadokya'daki kilisede 372 yılında yazılan bir mektupta Anadolu'da Toros Dağları'ndaki zengin "demir" madeninden bahsedilmektedir. Yakın tarihli bir arkeolojik çalışma, Kuzeybatı Anadolu'da Hellepont (Çanakkale Boğazı) ve Edremit Körfezi arasında Thasos adasındaki Kinyra civarında ve Selanik'in dışındaki Perisera civarında bulunan kalıntılar Bizans madencilik teknolojisi hakkında bilgi vermektedir (Matschke, 2002: 116-118).

İmparatorlukta VII. yüzyılda yaşanan toprak kayıpları önemli doğal kaynakların da kaybına neden olmuştur (Matschke, 2002: 117). Bunların arasında belki de en öne çıkanları Kuzey Balkanlar, Ermenistan ve Güney Anadolu sıradağlarındaki madenlerdir. Ancak imparatorluk, IX. yüzyılda Makedonya madenlerini geri almak için zorlu bir mücadeleye girişmiştir. X. yüzyılda ise Kapadokya ve Toros Dağları, Potus, Calabris ve hatta Kıbrıs'ın kontrolünü ele geçirmeyi başarmıştır. Maden aramalarının kronolojisine ilişkin bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte Bizans sikkelerinin madeni yapısına baktığımızda bazı altın ve gümüş sikkelerin sikke kalitesi de farklılık gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte bu metallerin içeriden mi yoksa dışarıdan mı elde edildiği konusunda net bir tespit yoktur (Laiou-Morrisson, 2007: 63).

Kuyumculuk sektörü, sanayi açısından çok önemli bir noktadadır. Kuyumculuk faaliyeti yapanlar, yaptıkları işin türüne göre farklı atölyelerde üretim yapmaktadırlar. Bu noktada; altın işleyenler ve gümüş işleyenler ayrı atölyelerde üretim faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanında kuyumculukta yoğun olarak kullanılan granül ve telleri üretenler de ayrı atölyelerde çalışmışlardır. Gümüş ve altın işleyenler arasında sadece imparatorluk taşları ve süs eşyaları, nişan ve nişan rozetleri, hem saray hem de kilise için gerekli tören kapları ve levhaları üretenler vardır. Bunların dışında metalle uğraşan ustaların bir kısmı bronz işleme, bir kısmı da bakır ve kurşun işleme uzmanlaşmıştır. Günlük hayatta kullanılacak metal ürünler başkentte, diğer eyaletlerde veya kırsal kesimde yaşayan madenciler tarafından üretilmiştir. Kürek, kazma, balta, bıçak, gibi araçların yanı sıra pencere ve balkon korkuluklarını, kapı ve kasaları güçlendirmek için kullanılan çeşitli ebatlarda metal şeritler, sürgü, anahtar, kilit ve demir çiviler üretilmiştir. Ayrıca maden işçileri, denizcilik endüstrisi için de gerekli olan zincir ve çapa gibi metal parçaları yaygın olarak yapmışlardır (Rice, b.t., 126-128) Balkanlar'dan Anadolu'ya, Fırat'a kadar pek çok şehirde demircilerin yanı sıra tunç cevheri işleyen ve onlardan alet ve sanat eseri yapan ustalar vardır. Bu ustalar birçok şehirde bulunmuşlardır (Laiou-Morrisson, 2007: 78).

Bizans'ta imparatorun kuyumcu ürünlerine yönelik talepleri, başkent bu noktadaki arzının çoğunluğunu oluşturmaktadır ve bunlar Büyük Saray çevresinde veya Mese (Divanyolu) üzerinde bulunan özel kuyumculara teşvik oluşturmuşlardır. Bu noktada hem saray atölyelerinin hem de özel atölyelerin arkasındaki itici güç saraydan gelen

taleplerdir. İmparatorluk mücevherleri günümüze ulaşmamış olsa bile nasıl göründükleri hakkında bilgi veren birçok ikonografik ve metinsel kaynak bulunmaktadır. Bizans sarayının gösterişli mücevherlere düşkünlüğü aslında Batı'dan gelen alışkanlıklarının bir parçasıdır. İmparator ve imparatoriçe tarafından yönlendirilen talep, imparatorluk hediyeleri ve aristokrasinin lüks, süs ve güzellik arayışı, modelleri Akdeniz havzasındaki atölyelere serpilmiş ve modayı ateşleyen Konstantinopolis kuyumcularının gelişiminde ana itici güç olmuştur. Batı'da ve Bizans saray hayatında Mücevherler, gücün sembolleri ve sosyal statünün işaretleridir. Ancak zamanla toplumun Hıristiyanlaşmasıyla birlikte bu işlevlerinin azaldığı görülmektedir. Bizans, Roma takı geleneklerinin devamlılığını gösterirken, zamanla ajurlu kesim hayvan ve çiçek motifleriyle ifade edilen Bizans tarzına evrilmiştir (Pralong, 2011: 198, 218-219). Konstantinopolis'in bir mücevher merkezine dönüşmesi ve benzersiz formların, desenlerin ve tekniklerin gelişmesi ancak VI. yüzyılda olmuştur. Özgün Bizans üslubundaki eserler, başkentte diğer merkezlerden farklı bir üslupla yapılmıştır. Bu dönemde Bizans takılarında antik sanatın etkilerinin azaldığı, bunun yerine Hıristiyanlıkla alakalı sembol, figür ve konuların kullanıldığı görülmektedir. Sonraki yüzyıllarda Helenistik ve Roma sanat anlayışından yavaş yavaş ayrılarak daha çok Hıristiyanlığı içine alan bir özgünlükle gelişimini sürdürmüştür (Yıldız, 2009: 108).

Anadolu ticaretinde önemli bir yere sahip olan ve özellikle Batı Anadolu'da gelişen bir sanayi türü de kökeni Fenikelilere dayanan cam sanayidir. İmparatorlukta VI. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan cam üretimi, kısa zamanda başkent Konstantinopolis ve Mısır çevresinde gelişmiştir. Cam üretiminde bu iki merkezin hızla gelişmesi, bu sektörde de sürekli bir rekabetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cam seramiğin lüks olup olmadığı dekorasyonuna, işçiliğine ve kalitesine göre belirlenmektedir. Yani bütünüyle cam seramiğin lüks bir ürün olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Bu tür bir ayırım talep biçimi ve fiyat noktasında da ayrılarak kendisini göstermiştir. Başkent ve Anadolu'da renkli seramikler yapılmıştır. Seramik endüstrisi Konstantinopolis, Nicomedia (İzmit) ve muhtemelen Nicoea'da (İzmit) üretim yapmaktadır. X. yüzyıldan XII yüzyılın ortalarına kadar uzanan bu üretimin en fazla olduğu dönem 1000'li yıllardır. Yüksek düzeyde bir talep, bu çok renkli seramiklerin üretimini teşvik etmiştir. Bu ürünlerin 830'larda Bağdat'ta imparatorluk düzeyinde bir moda olarak sıçrama yaptığı düşünülmektedir. Üretimi için en üst düzeyde beceri ve ustalık gerektiren bu ürünlerin farklı yerlerde (Corinth, Cherson, Tmutaraka) bulunması, ticaretin bu bölgelere de yayıldığını göstermektedir. X. Yüzyılda Girit ve Sparta gibi güzergâh dışındaki yerlerde daha az bulunmasına rağmen buralarda da bu ürünlere talebin olduğu görülmektedir (Laiou-Morrisson, 2007: 75-76).

İmparatorluğun dışında birkaç yerde çok renkli seramikler üretilmiştir. Zenginlerin talebi ise bu sektörün canlanmasını sağlamıştır. Bulgaristan, Preslav, Patlenio ve Tuzlaka'da çok renkli seramikler üretilmiştir. Bunlar muhtemelen Konstantinopolis'ten gelen ustalar tarafından üretilmişlerdir. Preslav, Çar Simeon'un (893-927) başkentidir ve Simeon'un en büyük arzusu Bizans imparatoru olmaktır. Muhtemelen buradaki üretim de Bizans ile alakalı rüyasıyla ilgili bir durumdur. Cam yapımının daha yaygın olduğu Amarion ve Corinth'ten elde edilen kanıtlara göre IX. ve X. yüzyıllarda bu bölgede renkli cam üretimi mevcuttur. Anadolu'da, Amorion'da yapılan kazılarda bulunan fırınlar ve diğer kalıntılar, burada 838'den önce kırmızı renkli cam eşyaların üretildiğini kanıtlıyor. Camdan üretilmiş çömlekler Sisam (Samos) Adası, Taşoz, Girit, Kıbrıs, Sardes, Bozyazı ve İtalya'da VII. ve VII. Yüzyıllarda bile bulunmaktadır. Fakat bunların tamamının bölgesel üretimden kaynaklandığı kesin değildir. Özel bir ürün olan ve yüksek kaliteli çanak çömlek türü olan sırlı cam, lüks eşyaların bir alt kategorisidir ve bunlar Konstantinopolis'in çok renkli porselenleridir. İkonalar için, mimari dekorasyon için, estetik kaplamalarda ve kilise perdelerinde kullanılan parlak çok renkli seramik boyalar için beyaz kil kullanılmıştır. Cam sadece sofrta takımlarında değil, mozaik ve cam panellerde de kullanılmıştır. Bizanslılar bazen kendi ünlü mozaiklerini dışarıya ihraç etmişlerdir. Örneğin VII. Yüzyılın sonlarında Halifeye Kaya Kubbenin dekorasyonu için mozaik gönderilmiştir. Ayrıca II.Nikephoros (963-69) Kordoba'daki büyük cami için kırk yükten fazla mozaik göndermiştir (Laiou-Morrisson, 2007: 75-77).

İster lüks eşyalar, ister günlük ev eşyaları olsun, çok fazla insan emeği ve malzeme gerektirmiştir. Taş, mermer ve kemik işçiliği yapan ustalar aynı zamanda boncuk, haç ve diğer süs eşyaları da üretmişlerdir. Marangozlar ve diğer ahşap işçileri, kâse, kaşık ve mobilya gibi ev eşyaları üretmişlerdir. İp ağ ve sepet yapımı da çok önemli bir alandır. Ayrıca sabun ve mum üretimi de ticarete önemli bir yere sahiptir. Mumlar sadece evleri aydınlatmak için kullanılmamış, aynı zamanda saygı göstergesi olarak ikonaların önünde de yakılmıştır (Runciman, 1987: 133).

Anadolu'da gelişen ahşap endüstrisi, özellikle ahşap oymacılığında ortaya çıkan ürünler adeta birer sanat eseri gibidir. İmparatorluğun hemen hemen tamamında marangozlukla uğraşan ustalar vardır ama konu ağaç oymacılığına geldiğinde, başkent Konstantinopolis ve Anadolu önde gelen merkezlerdir. Ahşabın yangın ve nemden etkilenen zayıf yapısı nedeniyle günümüze ulaşan örneklerin sayısı yok denecek kadar azdır. Bunun yanında dönemin en önemli el sanatlarından birisi minceciliktir. Bu tarzda yapılan eserlerde ise bölmeli mine tekniğinin uygulanmış olduğu

anlaşılmaktadır. Bölmeli mine tekniğinde altın levha üzerine altın ve gümüş teller işlenmektedir. Geleneksel Roma sanatına bağlı oyma tekniği ise erken dönemlerde uygulanmış ancak sonradan unutulmuştur (Yıldız, 2009: 106, 110).

Sanatın hemen hemen tüm bileşenleri eskidir ve eski tekniklere dayanmaktadır. Betimlemeler söz konusu olduğunda, balmumu ile resim sanatı, hayatın her kesiminden Pagan Tanrıları ve Romalıları anmak için etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, Hıristiyan imparatorluğunda dua ve ibadet tasvirlerinin yeni bir sanat formu oluşturulmuş ve bu onların en büyük özelliğini oluşturmuştur. Altın, gümüş, fildişi veya renkli ipekten yapılan diğer lüks eşyaların yanı sıra tasvirler, Hıristiyan Bizans kültürünün büyüklüğünün sembolleri olarak kabul edilmiştir. Öte yandan bu tasvirler, 730'dan 843'e kadar imparatorluğu çevreleyen büyük bir tartışmanın da (Tasvirler Kavgası) merkezinde yer almıştır (Herrin, 2016: 157-158).

İmparator VI. Leon (886-912) döneminde tüccar sınıfının giderek zenginleştiği görülmektedir. Aslında bu zenginleşme, kendisi de dâhil olmak üzere Makedon hanedanının genel görünümüdür ve bu zenginliğin Bizans sarayına da yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde iç pazarın genişletilmesi hedeflenmiş, ipek ve kuyumculuğun gelişimi hızlandırılmaya çalışılmıştır (Yerasimos, 1986: 45). Makedon hanedanı (867-1056) döneminde sanayi ve ticaret büyük ilerleme kaydetmiştir. Bizans ustalarının şaheserleri, parlak renkli ve işlemeli ipek kumaşlar, parlak mineli muhteşem süslemeler, göz kamaştıran değerli taşlar, ince oymalı fildişi eserler, gümüş işlemeli eşyalar, yaldızlı camlar, cam testiler... İmparatorluğun dünyadaki saygınlığını yansıtmaktadır. İmparatorluğun en büyük ticaret merkezi hiç kuşkusuz Konstantinopolis'tir ancak Selanik, İskenderiye, Anadolu'da İzmir ve Trabzon'da önemli ticaret merkezlerindedir (Diehl, 2014: 92; Bailly, b.t.: 292). Bizans'ın özellikle Makedon hanedanlığı döneminde lüks sanayisinin gelişmesine yönelik attığı adımlar, bu noktada Bizans'ın dışa bağımlılığını azaltmıştır. Ayrıca imparatorlukta ithalat yoluyla ülke dışına çıkacak altın paranın da kontrol altına alınması sağlamıştır.

3.3. Silah Sanayi

Anadolu'da ve tüm imparatorluk sahasında üçüncü en büyük endüstrisi silah endüstrisidir. Silah üretimi devlet tekelindedir ve kimyasal silah üretiminde gizliliğe özel önem verilmiştir. Rum ateşinin üretiminde birçok işçi çalıştırılmasına rağmen, bu silahın bileşimi bir imparatorluk sırrı olarak tutulmuştur (Runciman, 1987: 152). Devlet, ordunun ve donanmanın silah ve teçhizat ihtiyaçlarını karşılamak için zaman zaman zanaatkar ve tüccarlar kiralamıştır. Zanaatkarlar ordu için her türlü silahı üretmişler, donanma için yelkenler dikmişlerdir. Tüccarlar hükümete kumaş, ip, balmumu, kalay, kurşun, kürek, yiyecek ve diğer lojistik malzemeleri sağlamışlardır. Devlet, ordunun ve donanmanın bu tür ihtiyaçları için sahada uzmanlar istihdam etmeye büyük önem vermiştir. Ayrıca şehirlerdeki hafif silah ve askeri giyim malzemeleri ihtiyacı yerel sanayi tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Gemi inşası da bu sanayinin faaliyet alanı içerisinde (Prens, 2009: 198).

Donanmanın en güçlü olduğu dönemde 'dromon' ismi verilen gemi yapımının önemli bir yeri vardır. Dromon'da geminin inşası sırasında geleneksel Roma yöntemi benimsense de, tekniğin gelişimi bütünüyle Bizans'a aittir. VI. yüzyıl için 'dromon' tek bir gemiyi ifade ederken, IX. yüzyıla gelindiğinde tüm savaş gemilerini ifade edecek biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknikle inşa edilen gemilerin en meşhur olanı ise yüz kürekli olanıdır. Bununla birlikte VII.Konstantinos döneminde 230 kürekli olanı ve Rum ateşi püskürtebilen çift sıra kürekli modelleri de kullanılmıştır. X. Yüzyılda *dromon*'ların uzunluğu 60 m, genişliği 10 m. gemi omurgasından başlayan uzun bir direk ve geminin arka bölümünde 5-6 m. yükseklikte bir kule bulunmaktadır Yüz tondan fazla bir yükte bu gemilerin hızları 5 knots ve 7 knots arasında değişmektedir (Makris, 2002: 92).

Anadolu deniz *thema*'larında, Orta Bizans döneminde Ege'de, Güney İtalya'da ve Adriyatik boyunca pek çok tersanede gemi inşası yapıldığı tahmin edilmektedir. X. yüzyılda Bizans donanmasına ait gemiler, bu noktada Bizans'ın başarısını yansıtmaktadır. Gemi yapımı için gerekli kereste, sadece temel bir ticari ürün değil, aynı zamanda çok önemli bir stratejik üründür. Bu nedenle kereste ticareti imparatorlukta kontrol altında tutulan faaliyetlerden birisi olmuştur (Makris, 2002: 97-98).

4. SONUÇ

Anadolu, coğrafi konumu itibarıyla dünya üzerinde bir benzeri olmayacak şekilde değerli bir coğrafyadır. Hem üç kıtanın birleştiği bir kavşak noktasında olması hem de üç tarafının denizlerle çevrili bir yarımada biçiminde olması bu coğrafyayı eşsiz bir hale getirmektedir. Tarihin en eski yerleşim yerlerinin bu coğrafyada olması bir tesadüf değildir. Çünkü burası; yerleşim, ulaşım ve ticaret açısından oldukça elverişli bir sahadır. Lojistik kavramı içerisinde de Anadolu, sahip olduğu bu avantajlarıyla altyapı olarak oldukça güçlüdür.

Erken Ortaçağ'da Anadolu, büyük bir ölçüde Bizans imparatorluğunun hâkimiyetindedir. Anadolu, Bizans açısından sadece ticaret açısından değil stratejik açıdan da önemli bir coğrafyadır. Bununla birlikte ticari açıdan hem üretim alanı hem de transit ticarete kullanılan önemli ticaret yollarını barındırması açısından oldukça değerlidir. Bizans

dönemi Anadolu’unda tarıma dayalı üretim yoğunluktadır ki bu noktada başkent Konstantinopolis’in talep ettiği buğdayın önemli bir kısmı buradan temin edilmektedir. Bunun dışında başta tekstil sanayisi olmak üzere metal sanayisine ve el sanatlarına dayalı ürünler de üretilmektedir. Bunun dışında ahşaba dayalı sanayi ürünleri de üretilmektedir. Hatta Anadolu’nun Ege’deki deniz *themalarında* gemiler inşa edilmiştir. Hem Anadolu’nun üretim gücü hem de ticaret hareketlerinde Bizans’a sağlamış olduğu katkı ile Bizans başkenti Konstantinopolis dünya ticareti açısından değerli bir merkez olma özelliğini arttırmıştır.

KAYNAKÇA

- Bailly, A. (b.t.). *Bizans Tarihi* (Çev. Haluk Şaman), C.II, İstanbul.
- Bakırcı, M. (2014). “Coğrafi Açından Anadolu’nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpek Yolu”, *Avrasya Etüdüleri*, C.45, S.1, s.63-86.
- Bal, F. (2015). *Arap Yarımadası’nda Ticaret (Hazreti Peygamber ve Dört Halife Dönemi)*, Beka Yay., İstanbul.
- Bamyacı, M. E. (2013). *Bizans İmparatorluğu’nda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)*, Elazığ: F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
- Bamyacı, M. E. (2017). *Bizans İmparatorluğu’nda Ticaret (VIII-X. Yüzyıllar)*, Elazığ: F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Baskıcı, M. M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu (900-1261)*, Phoenix Yay., Ankara.
- Cheyne, J-C. (2008). *Bizans Tarihi* (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yay., Ankara.
- Çoban, H. (2013). “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası ve Anadolu Uygarlıklarına Etkisi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, V.1, s.28-35.
- Dagron, G. (2002). ”The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries“, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, s.393-461.
- Diehl, C. (2014). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Çev. A. Gökçe Bozkurt), İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Epstein, S. (2014). A., *Geç Dönem Ortaçağ Avrupa’sı, Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1000-1500)* (Çev. Serap Işık), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Esmek, K. (2015). ”Bizans Tüccar ve Zanaatkarları”. *CB Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü 019*, Manisa. <http://www.academia.edu/12307773/> e.t.19.04.2017.
- Herrin, J. (2016). *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)* (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yay., İstanbul.
- Kaplan, M. (2004). *Bizans’ın Altınları* (Çev. İhsan Batur), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Keskin, H. (2018), *Lojistik Tedarik Zinciri Yönetimi (Geçmiş, Değişimi, Bugünü, Geleceği)*, Nobel Akademik Yay., Ankara.
- Laiou, A.E. & Morrisson, C. (2007), *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press.
- Levtchenko, M.V. (2007). *Bizans Tarihi* (Çev.Maide Selen), Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Lewis, B. (2005). *Orta Doğu, İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi* (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yay., Ankara.
- Makris, G. (2002). “Ships”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., s.91-100.
- Matschke, K-P. (2002). “Mining”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., s.115-120.
- Mccormick, M.(2012). ”Movement and Markets in the First millennium”, *Trade and Markets in Byzantium*, Edited by Cecile Morrisson, Washington, D.C.,
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devlet Tarihi* (Çev. Fikret Işıltan), TTK Basımevi, Ankara.
- Pralong, A. (2011). *Bizans (Yapılar-Meydanlar-Yaşamlar)* (Çev. Buket Kitapçı Bayrı), Kitap Yay., İstanbul.
- Rice, T. T. *Bizans’ta Günlük Yaşam, Bizans’ın Mücevheri Konstantinopolis* (Çev. Bilgi Altınok), Özne Yay., İstanbul.

Runciman, S. (1987). "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, s.133-167

Tekin, M. (2013). *Lojistik*. Konya: Günay Ofset.

Yerasimos, S (1986), *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I* (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yay., İstanbul.

Yıldız, S. (2009). *Bizans Tarihi-Kültürü-Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yay., Ankara.